

УЛОГА ОПСИДИЈАНА У НЕОЛИТУ: УТИЛИТАРНИ ПРЕДМЕТИ ИЛИ СРЕДСТВО ПРЕСТИЖА?

Бобан Трипковић, Филозофски Факултет, Београд

Лежишта опсидијана на централнобалканском простору нису позната и локалне неолитске заједнице су га набављале из најближих извора у Карпатима. Са друге стране, геолошка структура централног Балкана нуди бројне могућности за експлоатацију сличних сировина и непосредна потреба за опсидијаном није постојала. Прилог представља покушај аутора да утврди каквим је мотивима покренуто учешће опсидијана у размени и какву је вредност имао за неолитске заједнице. Идеја о опсидијану као роби престижног карактера тестирана је контекстуалном анализом у неолитским културама централног Балкана и понуђена су нека алтернативна решења. Према аутору, његова вредност је генерално дефинисана у процесу неолитизације европског простора и проистекла је из историјског и културног амбијента у којем се јавља.

Кључне речи: опсидијан, неолит, престижна роба, централни Балкан.

УВОД

Опсидијан (*lapis obsidianus*) је природно стакло, обично црне, сиво-црне или мрке боје, које настаје вулканским активностима, хлађењем лаве у одређеном температурном ритму (Cann, Dixon and Renfrew 1969: 580). Његова примена у праисторији произашла је из механичких својстава сличних кремену, мада је у мањој мери употребљаван и у друге сврхе, нпр. за израду огледала у неолиту Анадолије (Mellart 1967: 211), у бронзаном добу Егеје за израду печата и ваза (Betancourt 1997: 172-174) итд. Док је употреба опсидијана заснована искључиво на техничко-функционалним и/или естетским критеријумима, начини набавке су варирали, од једноставног приступа лежишту и директне експлоатације до сложених механизма размене у различитим социо-политичким контекстима (Toggense 1986). Овако наговештена могућ-

ност специфичних путева и улога потврдила је, и на примеру опсидијана, динамичност и сложену биографију предмета у археолошком запису и праисторијској археологији понудила додатно упориште за изучавање разноврсних облика комуникације у прошлости.

Истраживањима праисторијских локалитета показано је да опсидијан у подручјима природног постанка представља главни, или један од главних, материјала за израду окресаног оруђа (Bigo 1998; Tукот 1996). Разлози су постојање значајне сировинске основе и могућност непрестаног обнављања истрошених или изгубљених алатки, али и употребна вредност опсидијана који, у том погледу, доминира над другим, сличним сировинама (Bigo 1998; Torrence 1986). Међутим, случајеви када се опсидијан среће у културама и подручјима где локална експлоатација није могућа, или где експлоатација постојећих, ниско квалитетних лежишта није рационална, доказ су остварених контаката, постојања неког облика трговине/размене као и вредности коју је опсидијан имао за праисторијске заједнице. Последња категорија је, вероватно, била тржишно формирана и зависила је од универзалних економских принципа: квалитета, употребне вредности и односа понуде и тражње.

Ограничен број лежишта и велике раздаљине које је морао прелазити сврставају опсидијан у тзв. „егзотичну” робу, уз злато, бакар, ћилибар, Спондилус (*Spondylus*) шкољке и све друге сировине или предмете сличног набавног потенцијала. Тај епитет уобичајено означава предмете чије је порекло далеко од локације на којој су нађени и не треба га додатно појашњавати. Али, пажњу заслужује други епитет, који је пратилац истих предмета и сировина и који директно упућује на мотиве њихове набавке. Они су садржани у тумачењу „егзотичних” предмета као робе „престижног” карактера, чијим се поседовањем, како се једино може схватити, обезбеђује положај и статус у заједници (Renfrew and Bahn 1991: 312). То би значило да је набавка опсидијана, или „престижне” робе било ког другог типа, постала друштвена стратегија за стицање идентитета.

Овакав концепт је врло захвалан јер је могуће тестирати га у различитим периодима, на разне начине и увек изнова пружа потенцијал за даља истраживања. Ја ћу то покушати да учиним за неолит у оквиру праћења премисе да значење предмета проистиче из његовог контекста (Hodder 1987). Као илустративан пример изабрано је подручје централног Балкана, са старчевачком и винчанском културом као представницима неолита, између 6200-4000 calBC.¹ Обе културе задовољавају полазне критеријуме: немају директан приступ изворима и принуђене су на набавку опсидијана споља. Између њих постоји и генетска веза (Leković 1990) па ће бити занимљиво видети да ли се улога и вредност опсидијана временом променила.

¹ За хронологију неолитских култура на Балкану погледати Nikolov 1998; само за старчевачку културу Tasić 1997; за винчанску културу Gläser 1996.

ОПСИДИЈАН КАО СРЕДСТВО ПРЕСТИЖА: ТЕСТ У НЕОЛИТУ ЦЕНТРАЛНОГ БАЛКАНА

Неолитске културе и извори опсидијана. На подручју централног Балкана нису позната лежишта опсидијана. Међутим, из начина на који третира његово присуство у старчевачкој култури стиче се утисак да, на простору јужно од Дунава, Ј. Шарић (1999: 237) оставља могућност локалног снабдевања овом сировином. Сличне индиције су изнете и за винчанску културу (детаљан преглед: Трипковић, у припреми), али оне, за сада, нису потврђене и на анализираним примерцима. Хемијски састав опсидијана, који је подвргнут карактеризацији, указао је на област Карпата као место порекла (Greif 1995: 89). Према томе, импортован са севера, као сировина или артефакт, он је поседовао одређену вредност за припаднике старчевачке и винчанске културе.

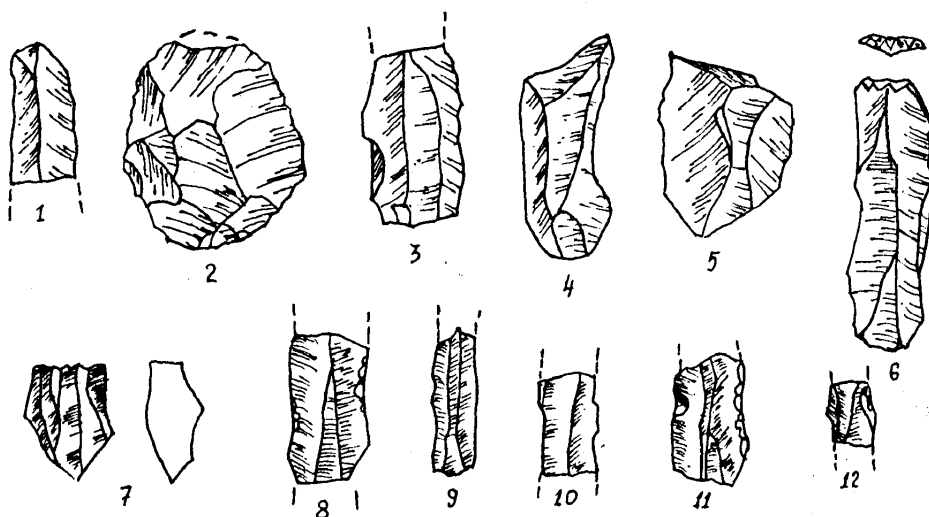
Опсидијан и кремен. Геолошка прошлост централно-балканске области је омогућила локалним неолитским популацијама да потребу за кременом регулишу на матичном подручју (Charman 1990). Одговарајуће сировине су, по правилу, постојале у непосредној, или у ближој околини насеља и експлоатисане су или директно на лежишту рударењем, или сакупљањем наноса из речних корита (Voytek 1990: 440-441; Tringham 1988: 204-205; Богосављевић-Петровић 1990: 30-33, 204-208). Таква очекивана, рационална решења су и условила да опсидијан, као материјал који је вероватно доспео споља, на већини насеља старчевачке и винчанске културе буде присутан у малом обиму или се уопште не јавља. Мерена егзактним показатељима, вредност опсидијана би, управо због недостатка локалног извора, у односу на кремен била већа. Али, ако претпоставимо да је „престижна” симболика опсидијана формирана већ учешћем у размени поједностављујемо проблем, утолико пре што су неке врсте кремена такође биле предмет размене (Voytek 1990: 442).

Опсидијан у насељима (сл. 1). Опсидијан се јавља тек у појединим насељима старчевачке културе и то са по неколико примерака. У неким случајевима, у односу на остатак окресане индустрије, присутан је у значајнијем проценту (Ливаде, Голокут), али они нису релевантни показатељи јер је анализирани узорак сувише мали (Шарић 1999: 230). У винчанској култури опсидијан је знатно присутнији, чак је на неким локалитетима (Винча, Вршац) и доминантна сировина (Charman 1981: 80-81; Radovanović и др. 1984). Ова налазишта су лоцирана у северном подручју распрострања културе, док у јужнијим областима опсидијан потпуно недостаје (Charman 1981: 80-81).²

Контекст опсидијана. У старчевачкој култури усамљени су примери насеља Тржница у Винковцима где је једно сечиво нађено у отпадној јами

---

² Детаљни подаци о присуству опсидијана на подручју централног Балкана, укључујући степен заступљености у окресаној индустрији као и порекло карактерисаних узорака, су у припреми од стране аутора овог прилога.

Сл. 1. Опсидијан. Старчевачка култура (Ј. Шарић 1999): 1 – Благотин; 2 – Ливаде; 3, 4, 5 – Доња Брањевина; 6 – Стари виногради. Винчанска култура (И. Радовановић и др 1984): 7-12 – Бело Брдо.

Fig. 1. Obsidian. Starčevo culture (J. Šarić 1999): 1 – Blagotin; 2 – Livade; 3, 4, 5 – Donja Branjevina; 6 – Stari vinogradi. Vinčanska kultura (I. Radovanović and others 1984): 7-12 – Belo Brdo.

(Димитријевић 1979: 291) и Ливаде код Каленића са налазом једног језгра у земуничком објекту (Шарић 1999: 145). Опсидијан у старијем и средњем неолиту нема примену ни у погребној пракси, мада су управо у зони његове појаве констатоване и сахране са сложеним пропратним ритуалом и богатим гробним прилозима (Leković 1985). Нешто боља ситуација позната је из винчанске културе. На локалитету Бело Брдо у Винчи, насупротив присуству великих количина опсидијана и већег броја истражених објеката, само се у дводелној земуници М налазило 5 сечива израђених од ове сировине (Срејовић и Јовановић 1957: 257)³. У хоризонту 3 насеља на Бањици, односно почетку касне Винче, неколико примерака опсидијана откривено је на поду куће 6. (Тодоровић и Цермановић 1961: 50). На Селевцу, у кући 1, богатој разноврсним инвентаром, од укупно 522 артефакта од окресаног камена опсидијан је био заступљен само са једним примерком (Voytek 1990: 470). Према интерној периодизацији локалитета кућа припада стратиграфско-архитектонској фази 3, односно Винчи-Плочник 1 (Tringham and Stevanović 1990: 79). На налазишту Ледине у Жаркову, у двојној земуници из времена касне Винче, нађени су и „предмети” од опсидијана (Гарашанин и Гарашанин 1955: 120).

³ Ова земуница садржи мешани материјал старчевачке и винчанске културе и понекад се везује за старчевачку културу (Сталио 1968: 79; Letica 1968: 15). Међутим, детаљан приказ материјала из овог објекта и његова типолошка анализа упућују на припадност винчанској култури (Schier 1996: 145-146).

Подаци о начину на који је депонован у археолошки контекст не указују да је опсидијан, осим оне у свакодневном животу, имао и неку додатну, по свом значењу садржајнију и смисленију улогу. Тек понеки, усамљени примерак се везује за одређене кућне целине, али се оне не издвајају значајније, нити по величини, нити по инвентару од сваке друге грађевине на истом локалитету. У тим малобројним примерима не примећује се да је опсидијан био средство за изражавање статуса, нити унутар нити између домаћинстава. Увек је, сходно својим квалитетима, вршио улогу идентичну кременим артефактима.⁴

Опсидијан и егзотична роба. За утврђивање мотива набавке и вредности опсидијана пожељно је упоредити га и са неким другим врстама „егзотичне” робе. Као један од примера могу се навести украси од Спондилус-а (*Spondylus*), шкољке медитеранског порекла. Сировина, као и опсидијан добављана из далека, била је предмет значајне размене неолитских и енеолитских заједница све до централно- и западно-европског простора (*Seferiades* 1995: 239-240). Предмети израђивани од ове шкољке (наруквице, перле, привесци) налажени су углавном као гробни инвентар преминулих припадника заједнице, као њихово власништво за живота, и као њихова својина и након смрти (*Seferiades* 1995: 241; Тодорова и Ваисов 1993: 222-228). Слична ситуација је забележена и у старчевачкој и винчанској култури. Предмети од Спондилус-а, по намени декоративни, попримали су, најчешће као инвентар у гробовима, смисао симболичког садржаја (*Leković* 1985: 161; *Karmanski* 1977: T.VII). Иако је јасно да се ради о сировини, другачијој по карактеру, не може се сметнути са ума да је она, као и опсидијан, морала бити набављана из далека, са јасним циљем и кроз сличне или исте механизме размене. Због тога су обе ове сировине представљале, за припаднике неолитских заједница, одређену вредност, која није нужно морала бити иста и зависила је од потребе и спремности да се до ње дође. Али, ако је као једно од средстава за презентовање престижа појединаца у неолиту служила и тзв. егзотична роба онда се ту за сада не може уврстити и опсидијан, не само због тога што његова контекстуализација не потврђује такву улогу већ што се и сам чин депоновања знатно разликује од депоновања других врста егзотичних роба.

Појава опсидијана у старчевачкој и винчанској култури сигурна је потврда размене и остварених интер-културних контаката са карпатским подручјем⁵, али је суштина његове вредности заправо садржана у мотивима учешћа у размени и импорту споља, мада директна потреба за таквом праксом није изазвана недостатком ресурса у окружењу насеља. У изнетој анализи неки од

⁴ Трагови употребе на Белом Брду нису анализирани засебно за опсидијан, већ на одређеном броју примерака унутар окресане индустрије са старих и нових ископавања у Винчи. У времену између 9 и 7м када је појава опсидијана најмасовнија окресана индустрија показује употребу у уобичајеним, свакодневним активностима (*Voytek* 1984: 56-58).

⁵ Преглед модела праисторијске трговине и образаца размене у којима је могао учествовати и опсидијан може се погледати у Палавестра 1990.

разлога *за* и *против* третирања опсидијана као робе престижног карактера укратко се могу сумирати као

Разлози <i>за</i> :	Разлози <i>против</i> :
Непостојање локалних лежишта	Утилитарна употреба
Учешће опсидијана у размени и жеља за набавком	Неспецифичан контекст
Висок квалитет	Депозициона разлика у односу на друге врсте престижних
Естетски утисак	

Може се закључити да заиста постоје широки оквири за посматрање опсидијана као престижног средства, али је помало зачуђујуће да се оваква солуција не може потврдити и на појединачним примерцима и анализи њиховог контекста. Вредност и мотиви набавке се, дакле, морају тражити на другој страни. Шта је био стварни мотив набавке? По чему се опсидијан разликовао од других окресаних артефаката? У даљем тексту су понуђена нека решења којима се може премостити овај јаз између вредности опсидијана и недостатка директних потврда о томе. Читав проблем је посматран са нивоа генералних појава и процеса и унутар историјског и културног амбијента у којем се опсидијан јавља.

ОПСИДИЈАН И НЕОЛИТИЗАЦИЈА: СТВАРАЊЕ ВРЕДНОСТИ?

Значајна употреба опсидијана, као и почетак његовог нестајања, имају, на свим просторима, своју временску димензију, чврсто фиксирану између два културно-историјска тренутка. Први се свакако огледа у појави производње хране, нове стратегије опстанка, која је дефинитивно отргла човека од зависности на природи и њеним ресурсима. Мада је опсидијан употребљаван и раније, у средњем и горњем палеолиту, као и у мезолиту, у већем обиму се јавља тек са наступом неолитских култура (Togrence 1986: 96; Biro 1988: 271). Вађење сировине се сада интензивира, она постаје предмет размене и шири се стотинама километара изван зоне експлоатације. Са друге стране, опадање улоге опсидијана обележено је коришћењем метала и пратећим појавама које карактеришу ову иновацију (Renfrew, Cann and Dixon 1965: 242; Mellink 1991: 167; Biro 1988: 272). Чињеница да се велика употреба опсидијана везује за традицију са заједничком основном физиономијом и сличним културним, економским и социјалним стратегијама, у оној мери колико ове могу бити јединствене за неолит, наговештава да прави смисао његове вредности треба тражити у структурама које карактеришу неолитско друштво.

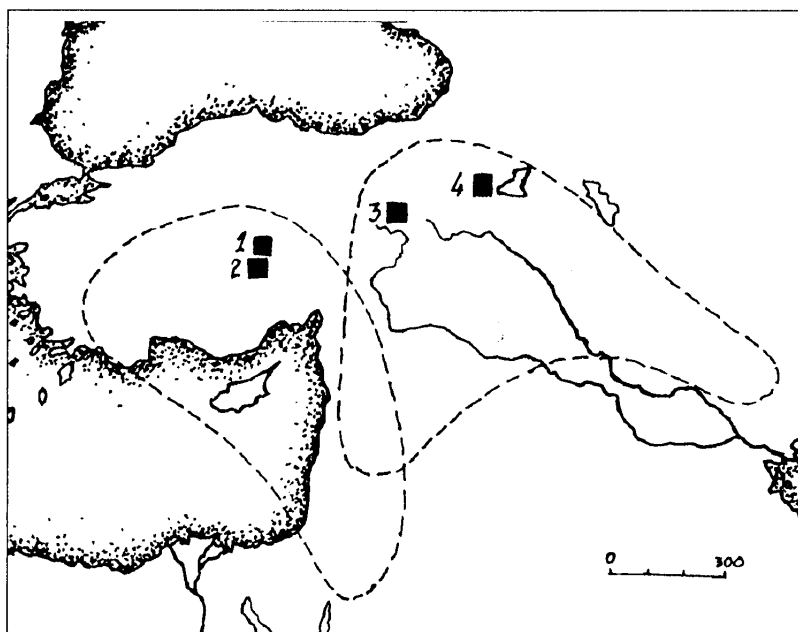
Прва велика појава опсидијана на свим просторима и значајно учешће у размени дешавају се, дакле, са почетком неолита. С обзиром да је у поређењу са Европом неолитизација на Блиском Истоку хронолошки доминантна могло би се помислити да је масовна употреба опсидијана последица прихватања или преношења са истока извесног економског модела чији је и он саставни

део био. У покушају да образложим овакво тумачење кренућу од модела који иницијалну неолитизацију, као и њено ширење, посматрају као доместификацију, односно интензивну експлоатацију локалних ресурса ради остваривања добити у раним системима трговине у пренеолиту и неолиту (Runnels and van Andel 1988; Runnels 1989). Ови аутори нпр. агрикултуру третирају као технологију и индустрију, а њене производе као вредност намењену размени са заједницама у чијој се амбијенталној средини она једноставно није могла остварити. За такву врсту контаката није битна густина насељености територије, већ само раширеност људи кроз различите еколошке зоне. „Популациона експлозија” која је у примарним неолитским подручјима уследила и немогућност да се основни егзистенцијални захтеви задовоље у окружењу насеља заиста су морали условити и колонизацију нових области, погодних за примену технологија производње хране, али је свакако и „стратегичка одржавања и даљег ширења система размене са епи-палеолитским, ловачко-сакупљачким заједницама била додатни разлог за оснивање нових сталних и/или сезонских насеља...” (Yakar 1996: 5). Услед тога је успостављена мрежа размене на релацији Анадолија-Блиски Исток-Анадолија, у којој је учествовао и опсидијан, вероватно била и један од главних механизма за приближавање неолита европском континенту. Убрзо затим, већ у првим контактима европске са економски напреднијим и социјално другачије организованим источним популацијама, и опсидијан је, као део до тада непознатих облика егзистенције и организације, могао постати један од атрибута новог, долазећег времена.

Мора се признати да за сада још увек није довољно јасан однос између западне Анадолије и најстаријег неолита југоисточне Европе. Изражене сумње се обично односе на непостојање насеља у западној Анадолији у 7. миленијуму п.н.е. па, према томе, и на недостатак директне везе која би контакте ове две области учинила могућим (Yakar 1996). Међутим, од финалног пре-керамичког неолита (PPNC) примећена је генерална тенденција смањења у броју насеља југоисточне Анадолије и на Блиском Истоку насупрот повећању густине насељености у областима даље на западу (Özdoğan 1997; Özdoğan 1998). Овај процес је вероватно започео постепеним и мање очигледним померањем насеља, да би касније узео замаха и наглом експанзијом кулминирао у Егеји током 6. миленијума п. н. е. Изменом у дистрибуцији насеља и померањем према западу стварају се и извесне индиције о успостављању контаката са Европом можда и у ранијем периоду, нарочито ако се има у виду велики број новооткривених неолитских налазишта у централним и западним деловима Анадолије, од којих су нека опредељена и у пре-керамички неолит (Özdoğan 1998). Уосталом, најстарији неолит југоисточне Европе (у Тесалији) нема директан континуитет са мезолитским налазиштима, од почетка се јавља у пуном облику, са организованим насељима, развијеном технологијом и економијом и за сада нпр. није позната ни једна локација са заједничким присуством доместикованих и дивљих врста (Efstratiou 1995). Стога је и без обзира на високу хронологију најстаријих неолитских локалитета у Грчкој (почетак 7. мил. п.н.е.) у литератури веза са истоком углавном неизбежна (Efstratiou 1995, са прегледом литературе).

У касном неолиту и нарочито у бронзаном добу, са развојем прекоморске пловидбе, егејска област представља јединствену интересну сферу и опсидијан са Мелоса се повремено налази и на обалским локалитетима западне Анадолије (Renfrew, Cann and Dixon 1965). Али, импорт анадолског опсидијана на тле југоисточне Европе у раном неолиту би представљао потврду директних контаката две области и без налаза насеља из раног 7. миленијума у западној Анадолији. Чини се да би његова појава указала на манифестацију правца неолитизације не само кроз нове стратегије опстанка (производња хране) и керамички материјал (монохромна фаза) него би опсидијански пут, са истока на запад, сагласан путу неолитизације, можда био и потпора овим променама, путем стимулације размене животних добара, како је то већ посведочено у етнографској грађи са неким другим врстама роба (Malinowski 1979: 157-170). Да ли, онда, на налазиштима најстаријег неолита југоисточне Европе уопште треба очекивати опсидијан са истока?

Непосредни су докази да је од почетака неолита опсидијан из кападокиских и јерменских извора био присутан на обали Леванта (сл. 2). Током 10. и 9. миленијума он се јавља, мада у малим количинама, на локалитетима Јерихон (Jericho), Нахал Орен (Nahal Oren), Тел Асвад (Tell Aswad) и др., али постаје знатно учесталији за време 8. и 7. миленијума (Moore 1985: 17, 20). Прет-

Сл. 2. Извори опсидијана и зоне дистрибуције у Анадолији и на Блиском истоку (С. Renfrew and P. Bahn 1991): 1 – Acigöl; 2 – Ciftlik; 3 – Bingöl; 4 – Nemrut Dag.

Fig. 2. Obsidian sources and trade routes in Anadolia and the Near East (C. Renfrew and P. Bahn 1991): 1 – Acigöl; 2 – Ciftlik; 3 – Bingöl; 4 – Nemrut Dag.

поставља се да је из овог подручја уследила неолитизација медитеранског дела европског континента (Budja 1999: 122, сл. 2), али опсидијан није наставио пут даље ка западу. Источно-медитеранска обала и Кипар су биле најзападнија тачка коју је досегао (Renfrew and Bahn 1991: 326). Додатни проблем представља и евентуално непостојање везе између анадолских извора и западне Анадолије која би требало да послужи као мост за трансмисију људи,⁶ знања, искустава, можда и „сировина” у регион Егеје.

Интензивна рекогносцирања у Турској током задњих деценија су показала да неолит није ограничен на групу налазишта у југоисточном делу Анадолије и да остали делови региона не представљају, како се мислило, само „празну површину”. Откривено је, у централној и западној Анадолији, више од сто локалитета и мада их је тек неколико истраживано изгледа да је опсидијан присутан још од најранијег (акерамичког) неолита (Özdoğan and Gatsov 1998: 215, 219). Али, у исто време откривена су и бројна нова лежишта опсидијана за која још увек није прецизно утврђено да ли су експлоатисана, у којој мери, и да ли је опсидијан употребљаван само на локалном нивоу или је био и сировина која је учествовала у размени (Özdoğan 1994).

Упркос свему, добро је примећено да трговина опсидијаном има регионални значај и да он никада није импортован, нити са Леванта, нити из Анадолије, у Европу (Tangri 1989: 141). Изгледа да је ограничење у његовој дистрибуцији само резултат строге везаности, већ по специфичности постанка, за одређена подручја. Заправо, независно од улоге опсидијана, нуди се модел понашања који је сасвим рационалан и који се обично примењује приликом објашњења једног од кључних аспеката процеса неолитизације, нпр. импорт или локални развој раних доместиката (Seferiades 1993). У случају опсидијана постоји нова потврда таквог понашања које се огледа у утилизацији лежишта, уколико су она присутна, и импорту, уколико могућност локалне набавке не постоји. Овакав модел непреношења познатих сировина разрешава евентуалне дилеме око нпр. импорта овце-козе, као „сировине” у дивљем облику недоступне локално, и потврђује доместикацију познатих ресурса (говече, свиња), присутних у дивљем облику, уз већ постојеће предуслове: контакти са суседним неолитизираним популацијама и искуствима у том погледу (мезолитска доместикација пса) (Radovanović 1992; Radovanović 1999). Али је, са друге стране, европски неолит, у тренутку настанка, кроз механизам историјске и генетске везе, могао из неолита Анадолије и Блиског истока преузети КОНЦЕПТ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ чије су саставне компоненте, укључујући и опсидијан, опонашане, мање или више доследно, у зависности од чврстине којом су биле инкорпориране у структуру неолитског друштва. Оваква претпоставка може се наслутити и чињеницама да је неолит

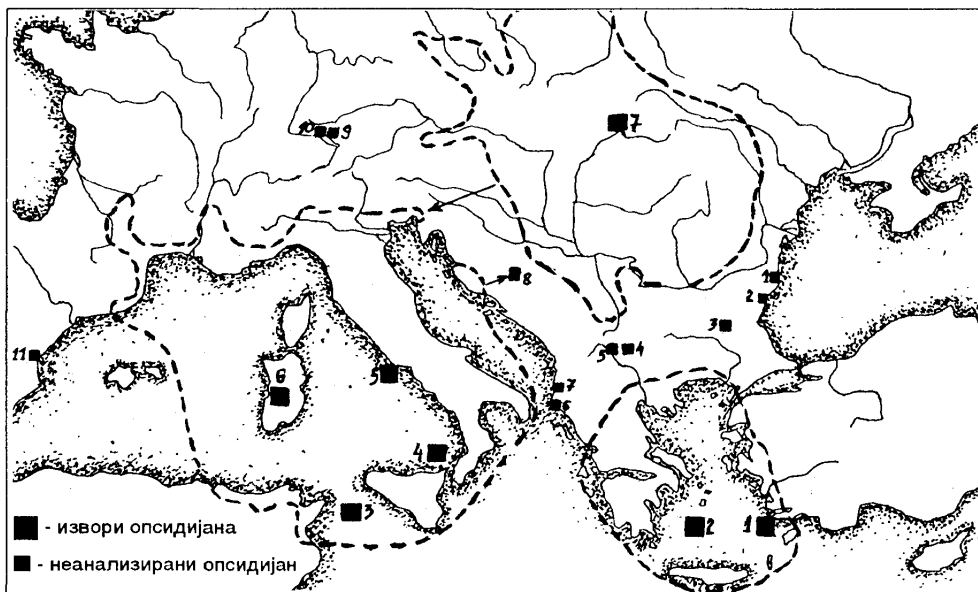
⁶ „Трансмисија људи” не значи да се у тексту претпоставља колонизација Европе са истока насупротив аутохтоном развоју. Она се, макар у малом броју, вероватно дешавала у оба правца (Srejović 1993: 270), а овде је употребљена као једини механизам којим су неке врсте (нпр. овца/коза) могле бити пренете у Европу. Закључак на крају текста је компатибилан са оба решења.

Анадолије и већег дела Европе изграђен на идентичним генералним принципима који су, управо услед једноставне форме и прихватљивог садржаја, опстали дуго времена и разним механизмима наратије (митови, легенде итд.) преношени генерацијама не мењајући битније свој садржај (Hodder 1998).

НЕОЛИТ У ЕВРОПИ: ОПСИДИЈАН КАО МЕТАФОРА

Следећи овакав приступ велика распрострањеност опсидијана се наговештава, али и даље остаје тајна шта је опсидијан значео неолитским заједницама, каквим је потребама изазвана његова набавка и какву је вредност имао. Да осмотримо онда ситуацију у Европи.

Неки од покушаја да се установе генетски корени старијег неолита Европе довели су до употребе терминолошких одредница као „културни комплекси” (Garašanin 1979) или „културно-формативне” зоне (Özdoğan 1998; Nikolov 1998). Они претпостављају начин формирања као и даљу експанзију неолита унутар одређених регионалних оквира. У дистрибуцији опсидијана такође је присутна извесна регионализација (сл. 3). Мада је она сама по себи наметнута

Сл. 3. Извори опсидијана и зоне дистрибуције у Европи (C. Willms 1983, делимично модификовано); – извори опсидијана (1 – Giali, 2 – Melos, 3 – Pantellaria, 4 – Lipari, 5 – Palmarola, 6 Monte Arci, 7 – Tokai); – неанализирани опсидијан (1 – Dourankoulak, 2 – Varna, 3 – Karanovo, 4 – Anzabegovo, 5 – Zelenikovo, 6 – Buthrotum, 7 – Feniki, 8 – Obre 1, 9 – Federsee, 10 – Bodman, 11 – Valensia).

Fig. 3. Obsidian sources and trade routes in the Europe (C. Willms 1983, partially modified); – obsidian sources (1 – Giali, 2 – Melos, 3 – Pantellaria, 4 – Lipari, 5 – Palmarola, 6 Monte Arci, 7 – Tokai); – unanalysed obsidian (1 – Dourankoulak, 2 – Varna, 3 – Karanovo, 4 – Anzabegovo, 5 – Zelenikovo, 6 – Buthrotum, 7 – Feniki, 8 – Obre 1, 9 – Federsee, 10 – Bodman, 11 – Valensia).

ограниченошћу лежишта на егејски, западно-медитерански и карпатски простор помало је чудно да се управо на овако дефинисаним територијама дешавају и сличности у материјалној култури које је М. Гарашанин (1979) дефинисао као три културна комплекса: балканско-анадолски, западно-медитерански и подунавски. Неолитске заједнице унутар њих су поседовале лежишта квалитетног опсидијана, вршиле експлоатацију, а затим и дистрибуцију и то искључиво унутар свог културног домена. Подунавски, односно Старчево-Кереш-Криш комплекс, једини није на својој територији поседовао лежишта, али је био најближи карпатским изворима, са којима је имао добре могућности комуникације и, према томе, био на њега и усмерен или кроз директно снабдевање (мање вероватно) или кроз комуникацију са суседним, мезолитским заједницама (Маккау 1996). У оваквој регионализацији опсидијанских налаза изузеци су веома ретки и углавном лоцирани у подручјима прожимања културних зона. Један од примера је и континентални део Балкана (централна Босна) где се на локалитету Обре 1, у раним хоризонтима насеља, односно старчевачко-импресо групи, јавља неколико примерака опсидијана непознатог порекла (Willms 1983), али се у хоризонтима истог насеља који припадају фазама Прото-Какањ и Какањ локалног неолита, наводи присуство опсидијана са Сардиније (Greif 1995: 85). Централна Босна је територијална знатно ближа карпатским изворима, али је и постојање опсидијана из западног Медитерана логично с обзиром да се управо на овом простору сусрећу подунавски и западно-медитерански културни комплекс (Bruckner 1977).

На какве нас закључке наводи регионална и културно усмерена дистрибуција опсидијана у Европи? Може се инсистирати да је то управо последица случајног постојања лежишта на локацијама око којих ће се, услед блиских територијалних веза и природне упућености на међусобну комуникацију, са почецима неолита формирати и одређен ниво културног јединства. Међутим, свакако је морала постојати и елементарна спона која је ове заједнице усмеравала на такве контакте (нпр. економски интерес, заједнички језик, слична генетска основа итд.). И опсидијан поседује неке од особина које би га могле учинити таквом споном (престижна и веома вреднована роба, стриктно ограничење на одређени културни комплекс), али велики проблем за овакво тумачење представља недостатак, или веома мали број налаза у појединим областима (нпр. у јужној Србији, Бугарској итд.), који би требало да буду и директна потврда ових веза на нивоу читавог културног комплекса. Неки од разлога за то би могли бити превелика дистанца од извора, али и постојање извесних „социјално-економских баријера” (Perles 1989: 10). Мада је таква улога опсидијана унутар три културна комплекса заиста дискутабилна и ничим потврђена, не може се негирати његов даљи допринос у неолитизацији карпатског простора. Мезолитске заједнице у горњем Потисју, преко којих је Кереш популација вековима набављала опсидијан (Маккау 1996), су у овим контактима морале бити упознате и са основним принципима и вредностима новог начина живота. Тако је и размена опсидијана била веро-

ватно не једини, али сигурно један од механизма којим су и ове заједнице неолитизоване.

Пратећи историјску појаву опсидијана видели смо да се у већим размерама јавља тек у комбинацији са компонентама које карактеришу неолитско друштво. У периодима који претходе и следе, а који су обележени другачијим културним садржајем, коришћен је у знатно мањем обиму. У Грчкој је нпр. опсидијан са острва Мелоса познат још из мезолитских слојева пећине Франкти (Franchti), али се интензивно експлоатише тек од почетака неолита (van Andel and Runnels 1988: 237). Унутар зоне од око 400 km од Мелоса количина опсидијана на неолитским насељима варира између 80-100% и, како је након детаљне студије предложила С. Perle (1989), његово присуство је последица деловања занатлија и трговаца, специјализованих у набавци и обради ове сировине. Ипак, нису постојали значајнији разлози за путовање на острво, удаљено око 100 km од копна и тада још увек ненастањено (кикладска острва су насељена тек у касном неолиту), сем посебног значаја и неке специфичне улоге која је, могуће, приписивана опсидијану у процесу настанка најранијих неолитских култура југоисточне Европе. Да то није случајност показују у западном Медитерану и примери Сардиније, Сицилије и Корзике, острва која су сигурно била настањена и пре неолита, али чији становници у том периоду нису користили опсидијан, мада је претпостављено да су знали за постојање његових лежишта (Тукот 1996: 65).

Опсидијан је, дакле, учествовао у широј, интер-културној мрежи размене, и то искључиво врсте које су могле бити у функционалном смислу утилизоване. На примеру централно-балканских култура показано је да то није било изазвано непосредном потребом и недостатком сличних сировина у локалном окружењу. Могло би се претпоставити да је опсидијан, као егзотична роба, у време формирања и неговања новог концепта егзистенције, поседовао престижни карактер, али у начину на који су артефакти депоновани у археолошки контекст не постоји за то директна потврда, сем ако тај престиж није генерално оствариван на нивоу такмичења између заједница. Јако су ретки случајеви постојања опсидијана у инвентарима неолитских гробова (Ватовић 1967: 270), док се нешто чешћи примери јављају или у фази преласка из неолита у метална доба (Тукот 1996: 61), или у већ развијеном бакарном добу (Willms 1983). Са друге стране, усамљени налаз медаљона са локалитета Ус-трин, на острву Цресу, за који је само широко наведено да припада неолиту (Greif 1995: 87) намеће и неке друге претпоставке. Медаљон је израђен од опсидијана и мада не постоји детаљан опис, на основу начина на који је представљен у литератури („амулет од опсидијана са ловачким мотивом”), јасно је да се на њему налази нека представа лова. Интерпретацији овог предмета могуће је приступити на више начина и вероватно је да би многа полазишта имала извесна оправдања. У складу са идејом коју покушавам на овом месту да конкретизујем опсидијан, који је на тај локалитет дошао споља, претпостављам са ширењем неолита, могао је и симболизовати његове генералне принципе, за разлику од саме представе која је део старије, мезолитске

традиције и вероватно је употребљена као допуна примарног значења. Ако је оваква интерпретација тачна културна, економска и социјална прожимања мезолитско-неолитског света би нашла и своју симболичку потврду кроз симбиозу ова два елемента у јединствени, егзистенцијални концепт.

На претходним страницама су изнетенеке констатације које могу послужити за формулисање хипотезе о улози опсидијана у неолиту Европе: вероватан утицај са истока у неолитизацији европског простора; сличност неолитских култура већег дела Европе и Анадолије; постојање лежишта опсидијана у оба региона; интензивна експлоатација ових ресурса током неолита и употреба готово искључиво у свакодневним активностима; недостатак директне потврде да је опсидијан служио као средство престижа. Питања су: Да ли су неолитске популације у Европи доследно следиле „модел” неолитизације, примењујући, односно доместикујући све врсте ресурса које су биле у оптицају на подручју примарне неолитизације, један или два миленијума раније? Да ли је неолитски човек користио опсидијан да у зонама природних лежишта, уколико су му његова постојања била позната, комплетира неолитизацију, или да тамо где та лежишта не постоје, напросто само тежи ка комплетности, усмеравајући се ка набавци. Надирање опсидијана (повећана експлоатација, повећана дистрибуција, повећана потрошња), заједно са новим стратегијама опстанка, новим облицима друштвене организације и редукцијом у резиденцијалној мобилности, дакле са компонентама које се традиционално приписују неолиту, даје му улогу симбола чијом се набавком отпуњују основни принципи „новог живота”, односно, неолитизација се остварује и на менталном плану. Хипотеза је да је опсидијан употребљен као метафора да успостави и употпуни везу са подручјем и временом из кога су нови принципи егзистенције потекли, а да је даља потреба за њим била менталне природе, јављала се кроз традицију и сећање групе, а остваривала у неритуалном амбијенту.

ПОВРАТАК НА ЦЕНТРАЛНИ БАЛКАН: НОВО ТЕСТИРАЊЕ

Вратимо се сада на почетак, на неолит централног Балкана, под ручје са кога је истраживање започето и покушајмо да тестирамо понуђено решење. Какви докази, дакле, за изнета запажања постоје у неолиту централног Балкана?

Историја и културе. Културе које непосредно претходе старијем неолиту су на већем делу територије непознате. Изузетак је група мезолитских локалитета, изолованих у региону Ђердапу, где се опсидијан у незнатним количинама јавља само на локалитету Лепенски Вир (Радовановић 1992: 289). Старији неолит (старчевачка култура) се шири на читавом подручју централног Балкана, а опсидијан је сада заступљен чешће, у нешто већем броју и у свим фазама, углавном на локалитетима у ширем Подунављу (Greif 1995: 77). Детаљна анализа окресне индустрије, коју је за неке локалитете извршио Ј. Шарих (1990: 230), показала је следећу заступљеност опсидијана: Благотин-

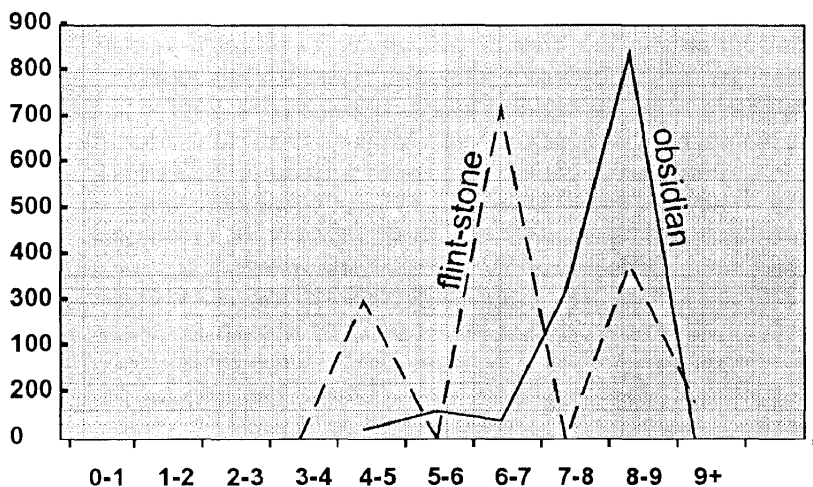
Трстеник (0.08%), Ливаде-Каленић (6.45%), Симића Страна-Чучуге (2.22%), Поповића Брдо-Заблаће (0.32%), Голокут-Визић (18.51%), Доња Брањевина-Дероње (0.47%). Ако се, услед малог узорка, изузму локалитети Ливаде и Голокут упадљиво је да у раном неолиту централног Балкана у структури окресане индустрије опсидијан учествује са малим количинама, са процентом који је готово безначајан ако га упоредимо са ранонеолитским локалитетима нпр. у егејској области. Ипак, његов недостатак је последица неколико фактора:

– Прво, он је могао на централни Балкан доспети само преко посредника, неолитске Кереш културе која такође није имала супремацију над лежиштима, и била је принуђена на набавку из дивљег света на северу, вероватно кроз контакте са мезолитским популацијама у области Јашаг (Jaszag) (Маккај 1996). Међутим, изгледа да мезолитским заједницама опсидијан није био нарочито интересантан јер у њиховој окресаној индустрији доминирају силикатне стене кречњачког порекла и из речних депозита, док се опсидијан, као сировина чија су лежишта нешто удаљенија дешава само спорадично (Kertesz 1996: 16). И тек са неолитизацијом и овог подручја, унутар насеља неолитске Алфелд Линеарне Керамике (Alföld LBC) он постаје једна од најзначајнијих сировина (Biro 1998: 33; Sherratt 1987: 321).

– Друго, слаба заступљеност у старчевачкој култури је, према предложеном моделу, последица снажне идеолошке традиције културе Лепенског Вира (Radovanović 1997). И заиста, већ на први поглед је упадљиво да старчевачка култура у великој мери представља хибрид мезолитског (краткотрајна насеља, сезоналност, значајно учешће лова у економији итд.) и неолитског (производња хране, керамика) начина живота. Колико је постојање сваког од ових елемената дало доприноса и у стварању даљих, нематеријалних и апстракованих структура може се само претпоставити, али је очигледно да је управо у Ђердапу, некадашњем центру мезолитског живота и насупрот предности коју је нудила комуникација Дунавом, опсидијан готово у потпуности одсутан (Шарић 1997: 178; Радовановић 1992: 288-289). Као да је на том подручју, где услови за доследно поштовање свих неолитских принципа нису били идеални и где је мезолитска традиција вероватно била и најача, недостатак опсидијана заправо опирање локалне популације да се у потпуности одрекне свог концепта егистенције и својих „менталних мапа” (Chapman 1997: 141) у корист принципа новог времена, симболички садржаних у опсидијану.

У винчанској култури, касном неолиту и раном енеолиту централног Балкана, опсидијан је знатно присутнији у ранијој, неолитској фази (Chapman 1981: 80-81). На локалитету Бело Брдо у Винчи (дијаграм 1) најинтензивнија је појава између 9-7 m, (око 70% у окресаној индустрији) што је праћено наглим опадањем у количини, као и готово сасвим недостатком у слојевима изнад 5 m (Срејовић и Јовановић 1957: 257; Радовановић и др. 1984: 19). Слична ситуација може се пратити и на локалитету Селевац код Смедеревске Паланке. Опсидијан је најзаступљенији у стратиграфско-архитектонској фази 1, која на нивоу винчанске културе одговара етапи Б1 (Винча-Тордош 2), након

чега његово присуство нагло опада (Voytek 1990: 440). Управо у историјским околностима нестанка опсидијана најбоље је и осликана његова претходна улога. Наиме, тренутак у којем је престао да игра своју симболичку улогу препознатљив је у наговештајима новог времена, променама у материјалној култури, као и у технолошком заокрету, у коме у потпуности доминира нова значајна сировина, бакар (Јовановић 1979). Први предмети од бакра обухватили су углавном лични накит (перле, гривне), депонован често у гробовима (Гомолава) као и масивне алатке (секире, длета), које као симболи култа и моћи нису имале нити директан, нити одлучујући утицај на производњу (Купа 1981: 72). Са њиховом појавом принципи општих вредности и добра за заједницу пресељени су у ниво потврде појединачних идентитета и добра за појединца. Бакарне алатке, међутим, рађене су као алтернатива свом формалном узору, глечаним алаткама а не окресаној индустрији којој припада опсидијан и која је у инвентару раноенеолитске фазе винчанске културе и даље веома бројна. Разлика је, углавном, у одсуству опсидијана из таквих збирки (Chapman 1981: 80-81). Овакве промене, приметне и на нивоу појединачних локалитета и генерално унутар културног система могу се једноставно објаснити еволутивним развојем материјалне културе као и заменом једног престижног средства другим, али и тиме да је одстрањивањем опсидијана, основног симбола претходног времена и делимичном променом у материјалној сфери наступило ново време у којем су реторичке категорије „иронија и негација коришћени да легитимишу нове социјалне и економске стратегије” (Hodder 1993: 280).

Дијаграм 1. Заступљеност опсидијана и кремена кроз културну стратиграфију локалитета Бело Брдо у Винчи (израђено према И. Радовановић и др. 1984): х – дубина у метрима; у – број налаза; пуна линија – опсидијан; испрекидана линија – кремен.

Diagram 1. Representation of obsidian and flint-stone in the stratigraphy of loc. Belo Brdo in Vinča (according I. Radovanović and others).

Опсидијан и насеља. Велика варијабилност у присуству опсидијана (условна подела је насеља без опсидијана, насеља са мало опсидијана, насеља са пуно опсидијана, Трипковић: у припреми) треба да укаже на хијерархију насеља и престиж који се остваривао на нивоу заједнице, а не на потврди појединачних идентитета. Претпоставка је да би таква хијерархија требала бити манифестована и неким другим генералним разликама, нпр. у величини, броју становника, можда у економији итд. У овом смислу искористићу термин који Ј. Шарпан користи када помиње насеља (Винча, Вршац) богата опсидијаном (1981: 80-81). Он одбацује њихову улогу у редистрибуцији сировине или предмета од опсидијана, али је занимљиво да их, ипак назива „регионалним центрима”, и указује на разлику у величини (Вршац), или дужини трајања (Винча) од насеља у окружењу. Ту свакако треба додати и Селевац који заузима површину од око 60 ha, а нису занемарљиве ни количине опсидијана у његовим слојевима (Tringham and Krstić 1990). Могло би се заиста помислити да су ова насеља функционисала као прави прото-урбани центри, са значајним економским капацитетима, вишковима производа, интензивним учешћем у мрежи размене, дакле са потенцијалом који је више него довољан за објашњење великих количина опсидијана. Али, не чини се да је учешће у размени, само по себи механизам који резултује у његовом присуству на локалитету. Винчанска популација на Гомолави, насељена на месту које у непосредном окружењу не поседује изворе кремена, била је нпр. принуђена на набавку сировина споља, разменом или у циклусним експедицијама (Kaszapowska and Kozłowski 1986). Већи део је свакако набављан у околини Београда, најближој локацији силикатних стена са којом постоји и директна веза Савом. На локалитету Бело Брдо у Винчи су у то време (касна Винча-Тордош) количине опсидијана већ почеле постепено да опадају, али просто изгледа невероватно да се на Гомолави опсидија апсолутно не јавља, чак нити са једним примерком у најстаријем хоризонту (Гомолава Ia) који би временски одговарао касној Винча-Тордош фази (Brukner 1988). Међутим, битна разлика је у том тренутку постојала између ова два насеља: ИСТОРИЈА. Бело Брдо је, у време њиховог првог контакта, већ дуго времена било настањено, са развијеном економском и популационом базом и са створеном традицијом садржаном у миту (везаност за предачку земљу, ресурсе итд.) (Charpan 1997). Насупрот томе, насеље на Гомолави је било у оснивању и његова историја је тек требало да буде створена. Изгледа да су неолитске заједнице са јаком традицијом и дугим сећањем и са, на најбољи начин оствареним принципима новог времена (регионални центри), набавком опсидијана доказивале престиж у односу на „мање неолитизоване” заједнице и легитимисале своје искључиво право на историју.

ЗАКЉУЧАК

На претходним страницама је презентовано да се вредност опсидијана може посматрати са различитих становишта, чак и кроз тако општу категорију као што је принцип генералне везаности за неолитске културе, и да добијени

резултати, суштински не одударају и не негирају једни друге. Идеја о опсидијану као престижном средству тестирана је контекстуалном анализом у неолитским културама централног Балкана. Добијени резултат није потврдио претпоставке да је опсидијан употребљаван као средство означавања статуса и дистинкције појединаца од других чланова заједнице. Међутим, указано је да су жеља за опсидијаном, потреба да се набави, учешће у размени и огромне раздаљине са којих је добављан могли бити наговештај једног система вредности и веровања који је опште поштован на нивоу неолитског друштва. Услед тога је алтернативна хипотеза дата посматрању вредности опсидијана кроз идејне садржаје који би се најлакше дали представити изразима као „камен предака”, „камен из прошлости”, „митски камен” итд.⁷ Схваћен на овај начин опсидијан је представљао метафору новог, неолитског начина живота и његовог остварења у свим сегментима, и то по узору на популације са истока преко којих су га и упознале. Битна разлика је, међутим, и у сагледавању историјске улоге опсидијана. Он је, у Анадолији и на Блиском Истоку, представљао механизам, или један од механизма, кроз који се процес неолитизације дешавао, док се и у Европи, у појединим регионима таква његова улога наговештава.

Вредност опсидијана се може и треба тестирати и на друге начине, и у другим културама. Вероватно је да би нови подаци и другачија полазишта утицали и на стварање неких нових поставки. Због тога, сматрам да не треба дефинитивно инсистирати на било којем решењу, нарочито ако постоји велики потенцијал за даље истраживање, али да би током наредних проучавања следеће сценарије требало поставити као премисе:

1. Опсидијан није био престижна роба. Његова честа појава на локалитетима у близини лежишта последица је релативно лаког приступа и интензивне експлоатације. У подручјима изван зона постанка његова појава је ређа и доказ је трговине у неолиту. Али, у овом случају опсидијан је само потврда таквих веза, не и њихов главни циљ. Главна размена се заснивала на животним добрима и престижним предметима где је опсидијан учествовао само као пратећа појава. Као такав, он за неолитске заједнице није поседовао значајнију вредност што се може видети и из контекстуалних података који не указују на опсидијан као средство престижа

2. Опсидијан јесте био средство престижа. Ретка појава у природи, добра механичка својства, цењене естетске особине, и тешки услови набавке само су неки од разлога због којих је опсидијан у неолиту третиран као средство престижа. Заједно са другим врстама сличних роба, опсидијан је представљао главни предмет трговине, али је уједно вршио и стимулацију размене животних добара. Питање је да ли би то требало бити манифестовано и значај-

---

⁷ Ове метафоре су конструкције аутора прилога и треба их схватити искључиво као покушаје да се, у недостатку прикладнијих термина, читаоцу приближе структуре кроз које је опсидијан могао вршити своју улогу у неолиту.

нијим депоновањем (гроб, остава итд.) у археолошком запису. Искуства која за сада имамо не иду у прилог оваквој поставци.

3. Постојала је потреба да свака неолитска култура, барем у оквиру својих већих центара поседује и нешто опсидијана, али не као престижну вредност и не као предмет који обезбеђује потврду појединачних идентитета. Потреба за опсидијаном се јавила као последица знања о начинима на који се дешавало увођење нових облика егзистенције „негде на истоку” и покушаја стварања идентичне историје. У том смислу би опсидијан, поред утилитарне улоге могао имати изражен и јасан симболички концепт. Он би, коришћен као метафора, као медијум кроз који је опонашана и употпуњавана историја, означавао неолитизацију на менталном плану. Зато није било ни потребе за његовом контекстуализацијом јер наративним преношењем, вредност опсидијана није везивана за конкретне, појединачне ствари или догађаје, већ за генералне принципе. Његова главна улога за заједницу остварена је већ самим чином набавке, а даља биографија писана кроз активности физичке утилизације.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Batović, Š. 1967 Pokapanje pokojnika u Smilčiću i kult mrtvih u neolitu Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave* 4/5: 263-299.
- Betancourt P. P. 1997 The Trade Route for Ghyali Obsidian, *AEGAEUM* 16: 171-175.
- Biro, K. 1988 Distribution of Lithic Raw Material on Prehistoric Sites, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40: 251-274.
– 1998 *Lithic Implements and the Circulation of Raw Materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period*, Budapest.
- Богосављевић-Петровић, В. 1990 *Окресана камена индустрија са локалитета Дивље Поље и Трсине*. Магистарски рад, Филозофски факултет у Београду.
- Brukner, V. 1977 Boundary Line between the West-Mediterranean and Balkan-Anatolian Complex, *Balkanica* 8: 17-24.
– 1988 Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus, у *Gomolava Simpozijum*, ур. N. Tasić и J. Petrović, 19-38.
- Budja, M. 1999 The Transition to Farming in Mediterranean Europe – an Indigenous Respond, *Documenta Praehistorica* 26: 119-142.
- Cann, J. R., Dixon, J. E. and Renfrew, C. 1969 Obsidian Analysis and the Obsidian Trade, in *Science in Archaeology*, eds. D. Brothwell and E. Higgs, London, 578-591.
- Chapman, J. 1981 *The Vinča Culture of South-East Europe: Studies in Chronology, Economy and Society*, Oxford.
– 1990 The Neolithic in the Morava-Danube Confluence Area: A Regional Assessment of Settlement Pattern, у *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*, eds. R. Tringham and D. Krstić, Los Angeles, 57-213.
– 1997 The Origins of Tells in Eastern Hungary, у *Neolithic Landscapes*, ур. P. Topping, Oxford, 139-164.
- Garašanin, M. 1979 Centralnobalkanska zona, у *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 2, ур. A. Benac, Sarajevo, 79-212.
- Гарашанин, М. 1952-1953 Неолитско насеље у Жаркову, *Старинар* 3-4: 107-126.

- Gläser, R. 1996 Zur absoluten Datierung der Vinča-Kultur anhand von C-Daten, in *The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections*, ed. F. Drasovean, Timisoara, 141-162.
- Dimitrijević, S. 1979 Sjeverna zona, у *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 2, ур. А. Benac, Sarajevo, 299-360.
- Greif, T. 1995 Obsidian v neolitiku na območju med centralnim Balkanom in vzhodno jadransko obalo, *Balkanica* 26: 75-108.
- Hodder, I. (ed.) 1987 *The Archaeology of Contextual Meaning*, Cambridge.
 – 1993 The Narrative and Rhetoric of Material Culture Sequences, *World Archaeology* 25 (2): 268-282.
 – 1998 The Domus: Some Problems Reconsidered, in *Understanding the Neolithic of North-Western Europe*, eds. M. Edmonds and C. Richards, Glasgow, 84-101.
- Jovanović, B. 1979 Rudarstvo i metalurgija eneolitikog perioda Jugoslavije, у *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 3, ур. А. Benac, Sarajevo, 27-54.
- Kaczanowska, M. and Kozłowski, J. K. 1986 Gomolava-Chipped Stone Industries of Vinča Culture, *Prace Archeologiczne* 39; 1-136.
- Karmanski, S. 1977 *Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz okoline Odžaka*, Odžaci.
- Kertesz, R. 1996 The Mesolithic in the Great Hungarian Plain: A Survey of the Evidence, in *At the Fringes of Three Worlds. Hunter-gatherers and Farmers in the Middle Tisza Valley*, ed. L. Talas, Szolnok, 5-34.
- Kuna, M. 1981 Zur neolithischen und aneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 19; 13-81.
- Leković, V. 1985 Starčevo Mortuary Practices-New Perspectives, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 23: 157-172.
 – 1990 The Vinčanization of Starčevo Culture, у *Винча и њен свет*, ур. Д. Срејовић и Н. Тасић, Београд, 67-74.
- Letica, Z. 1968 Starčevo and Körös Culture at Vinča, *Archaeologia Iugoslavica* 9: 11-18.
- Makkay, J. 1996 Theories about the Origin, the Distribution and the End of the Körös Culture, у *At the Fringes of Three Worlds. Hunter-Gatherers and Farmers in the Middle Tisza Valley*, ed. L. Talas, Szolnok, 35-49.
- Malinowski, B. 1979 *Argonauti zapadnog Pacifika*, Beograd.
- Mellink, M. J. 1991 Anatolian Contacts with Chalcolithic Cyprus, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 282/283: 167-175.
- Mellart, J. 1967 *Catal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*. London.
- Moore A., M., T. 1985 The Development of Neolithic Societies in the Near East, *Advances in World Archaeology* 4: 1-69.
- Nikolov, V. 1998 The Circumpontic Cultural Zone during the Neolithic Period, *Archaeologia Bulgarica* 2: 1-9.
- Nikolova, L. 1998 Neolithic Sequence: the Upper Stryama Valley in Western Thrace (with an Appendix: Radiocarbon Dating of the Balkan Neolithic), *Documenta Praehistorica* 25: 99-131.
- Özdoğan, M. 1994 Obsidian in Anatolia: an Archaeological Perspective on the Status of Research, *Archaeometry* 94: 423-431.
 – 1997 The Beginnings of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective, *Journal of European Archaeology* 5.2: 1-33.
- Özdoğan, M. and Gatsov, I. 1998 The Aceramic Neolithic Period in Western Turkey and in the Aegean, *Anatolica* 24: 209-232.
- Палавестра, А. 1990 Праисторијска трговина, *Balkanica* 21: 149-164.

- Radovanović I. 1992 *Mezolit Derdapa*, doktorska disertacija, Filozofski Fakultet u Beogradu.
 – 1997 The Lepenski Vir Culture: A Contribution to Interpretation of its Ideological Aspects, у *Уздарје Драгославу Срејовићу*, ур. М. Лазих, Београд, 87-93.
 – 1999 „Neither Person nor Beast” – Dogs in the Burial Practice of the Iron Gates Mesolithic, *Documenta Praehistorica* 26: 71-88.
- Radovanović, I., Kaczanowska, M., Kozłowski, J. K. et al. 1984 *The Chipped Stone Industry from Vinča*, Beograd.
- Рашајски, Р. 1952 Преисториско насеље на Матејском Броду, *Рад Војвођанских Музеја* 1: 104-116.
- Renfrew, C., Cann, J. R., Dixon J. E. 1965 Obsidian in the Aegean, *The Annual of the British School at Athens* 60: 225-247.
- Renfrew, C. Bahn, P. 1991 *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, London.
- Runnels, C. 1989 Trade Models in the Study of Agricultural Origins and Dispersals, *Journal of Mediterranean Archaeology* 2/1: 149-156.
- Runnels, C. and van Andel, T. H. 1988 Trade and the Origins of Agriculture in the Eastern Mediterranean, *Journal of Mediterranean Archaeology* 1/1: 83-109.
- Schier, W. 1996 The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type Site, у *The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections*, ур. F. Drasovean, Timisoara, 141-162.
- Seferiades, M. L. 1993 The European Neolithisation Process, *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita u Sloveniji* 21: 137-162.
 – 1995 Spondylus Gaederopus: The Earliest European Long Distance Exchange System, *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22: 238-256.
- Sherratt, A. 1987 Neolithic Exchange Systems in Central Europe, 6000-3500 BC, у *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives*, ур. A. Sherratt, Edinburgh, 320-332.
- Srejović, D. 1993 Der Balkan und Anatolien in der mittleren und jüngeren Steinzeit, *Anatolica* 19: 269-282.
- Srejović, D. i Jovanović, B. 1957 Pregled kamenog oruda i oružja iz Vinče, *Arheološki Vestnik* 7: 256-296.
- Сталио, Б. 1968 Насеље и стан неолитског периода, у *Неолит централног Балкана*, ур. Л. Трифуновић, Београд, 77-106.
- Tangri, D. 1989 On Trade and Assimilation in European Agricultural Origins, *Journal of Mediterranean Archaeology* 2/1: 139-148.
- Tasić, N. N. 1997 *Hronologija starčevačke kulture*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Beogradu.
- Тодорова, Х. и Ваисов, И. 1993 *Новокаменната епоха в България*, Софија.
- Тодоровић, Ј. и Цермановић, А. 1961 *Бањица, насеље винчанске културе*, Београд.
- Torrence, R. 1986 *Production and Exchange of Stone Tools*, Cambridge.
- Tringham, R. 1988 The Flaked Stone Industry from Divostin, у *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, ур. A. McPherson and D. Srejović, Pittsburgh, 203-224.
- Tringham, R. and Krstić, D. (eds.) 1990 *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*, Los Angeles, 437-494.
- Tringham, R. and Stevanović, M. 1990 Field Research, in *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*, eds. R. Tringham and D. Krstić, Los Angeles, 57-213.
- Трипковић, Б. (у припреми) Лежишта опсидијана на централном Балкану? Тест кроз археолошке податке.

- Tykot, R.H. 1996 Obsidian Procurement and Distribution in the Central and Western Mediterranean, *Journal of Mediterranean Archaeology* 9.1: 39-82.
- van Andel, T. H. and Runnels, C. 1988 An Essay on the Emergence of Civilization in the Aegean World, *Antiquity* 62: 234-247.
- Voytek, B. 1984 Microwear Analysis of Chipped Stone Artifacts from Vinča, у I. Radovanović i drugi. *The Chipped Stone Industry from Vinča*, Beograd, 54-58.
– 1990 The Use of Stone Resources, in *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*, ур. R. Tringham и D. Krstić, Los Angeles, 437-494.
- Willms, C. 1983 Obsidian im Neolithicum und Aneolithicum Europas, *Germania* 61(2): 327-352.
- Шарић, Ј. 1997 Старчевачка кремена индустрија са локалитета Ушће каменичког потока, Кње-пиште и Велесница, у *Археологија источне Србије*, ур. М. Лазић, Београд, 177-188.
– 1999 *Кремена индустрија најстаријих земљорадничких култура на тлу Србије*. Докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду.

УДК: 903.21.01-033.58(437)“634”

BOBAN TRIPKOVIĆ

ROLE OF OBSIDIAN IN THE NEOLITHIC: UTILITARIAN OBJECTS OR MEANS OF PRESTIGE

Summary

We presented in this work how the value of obsidian could be examined from different standpoints even within such general category as is the principle of general relation to the Neolithic cultures and that acquired results do not essentially stand out and do not negate each other. The idea of obsidian as the means of prestige had been tested by contextual analysis in the Neolithic cultures of the central Balkans. The acquired result did not confirm the assumption that obsidian was used as the means to denote the status and distinction of the individuals among the other members of the community. However, it has been indicated that wish for obsidian, need to acquire it, participation in the exchange system and large distance from which it was obtained could be the indication of the certain system of values and beliefs that was generally appreciated within the Neolithic communities. Therefore, we examined the alternative hypothesis by analyzing the value of obsidian in the ideological contexts which could be most easily designated by the expressions as 'ancestral stone', 'stone from the past', 'mythical stone' etc. Understood in such a way obsidian represented a metaphor of the new, Neolithic way of life and its realization in all segments, the model for that being the populations from the East by means of which they got acquainted with it. The essential difference is, however, in the comprehension of the historic role of the obsidian. It represented, in Anadolia and the Near East, mechanism or one of the mechanisms of the process of Neolitization while in Europe, in certain regions such function has also been indicated.

Value of obsidian could and should be verified in different ways and in other cultures. It is probable that new data and different initial viewpoints could influence making of certain new assumptions. So, I think that we should not insist definitely on any of the solutions especially if there is great potentiality for further investigations. But in the course of the future investigations the following scenarios should be taken as premises:

1. Obsidian had not been prestigious good. Its frequent occurrence at the sites near the sources is the consequence of the relatively easy access and intensive exploitation. In the regions out of the zones of origin it does not occur so often and it is the confirmation for trade in the Neolithic.

2. Obsidian had been prestigious good. Its rather rare occurrence, good mechanical characteristics, highly esteemed aesthetic values and difficult conditions of procurement are just some of the reasons why obsidian had been treated as means of prestige within Neolithic communities. Along with other kind of similar goods obsidian had been main object of exchange but at the same time it stimulated the exchange of goods necessary in everyday life. There is the question whether it should have been apparent also by large deposits (grave, hoard, etc) within archaeological context. Experience that we have so far does not speak in favor of such an assumption.

3. There has been the need for every Neolithic culture at least within its larger centers to possess certain amount of obsidian but not as prestigious value and not as the object used to confirm individual identities. The need for obsidian appeared as the result of the information about the ways of introduction of the new forms of existence 'somewhere in the east' and an attempt to create identical history. In that sense the obsidian besides its utilitarian function might has had distinct and explicit symbolic concept. It used as metaphor, as medium by which history had been imitated and complemented, should denote Neolitization on the psychological level. Therefore there was no need for its contextualization, as by narrative transmission the value of obsidian had not been connected to concrete, particular things or events but to the general principles. Its main purpose for the community had been achieved already by the very act of procurement and its further biography had been attained through the activities of physical utilization.

29. 01. 2001.